

הרב שלמה זלמן הבלין

ירושלים

נוסח הרמב"ם בסוף פי"א מהלכות מלכים:

1234567

אמיתי או מזויף

מכתבו של הגר"ר בנגיס זצ"ל

בעיתון המודיע במאמרו של הרב אהרן סורסקי על הגאון ר' זעליג ראובן בנגיס זצ"ל רבה של העדה החרדית בירושלים¹, התפרסם מכתב שכתב הגר"ר אל הגרי"מ שלזינגר זצ"ל, ראש ישיבת קול תורה בירושלים. וכך כתב הרב סורסקי שם:

"יש אולי בנותן ענין וטעם לצטט פה את מה שכתב הגר"ר באיגרת נדירה, והיא שמורה עמדי, בה התייחס לדברים המיוחדים לרמב"ם שלהי הלכות מלכים (בנוגע לדתות הנוצרים והאיסלאמיים) שהושמטו ברוב מהדורות ספר הי"ד בידי הצנזורה הנכרית, ומופיעים רק בדפוס רומי הראשון שי"ל במהדורת צילום ע"י מוסד הרב קוק (ובדורנו חזרו ונדפסו בהוצ' רבי שבתי פרנקל ז"ל). האיגרת היא משנת תש"ד ("אתא בוקר" לפ"ק) ונכתבה בעקבות מאמר שפירסם הגרי"מ שלזינגר זצ"ל (ראש ישיבת "קול תורה" ירושלים) בבטאון אגו"י "הדרך" תל-אביב גליון פ"ד², שם הזכיר את דברי הרמב"ם סוף חיבורו כאילו משבח את הטוב היוצא מפשעי החוטאים ("ליישר דרך למלך המשיח") ומסביר אלה הדברים מילתא בטעמא".

[ע"ז] "מצאתי", ממשיך הגר"ר בנגיס, "כדאי לספר לו עובדא הבאה לידי בהזדמן לפני בשכבר הימים לדבר עם הגאון הצדיק מהר"ל אבד"ק ווילקאמיר זללה"ה [חותנו של הגאב"ד פוניבז' שליט"א (זצ"ל), הרב כהנמן] ואמר לי השערותו בהחלט שאינו מאמין שהרמב"ם כתב כן, ורק השכילו הפושעים להוסיף שם בספרו מדעתם לפי הזמן ההוא, אף שאח"ז התבוננו אחרים שלא להזכירם בס' הרמב"ם שנדפסו מחדש, ובהיותי בלונדון בערך י"ז שנה לפני, נכנסתי לביהמ"ד ביחד עם הרב ר' אהרן היימאן ז"ל שהי' סמוך לביתו, והתפאר לפני שבביהמ"ד ההוא נמצא רמב"ם ישן נושן שנדפס כחמש מאות שנה לפני, (ו)נתעוררתי לקחתו, [ע"מ לד]עת אם נדפסו שם הדברים הנ"ל, ואני מעיד כי מאומה [לא נמצא] שם מזה לא מיני' ולא (מקצתי) מקצתו, ומצוה לפרסם שהוא שקר [מהני] (מיד) מילי דכדיבי, וכמ"ש מי יתן טהור מטמא, וטובתן של רשעים [רעה היא] אצל צדיקים, חס לי' לרבנו הרמב"ם לדקדק בשבחן של פושעי ישראל הכופרים בדת משה".

1 'משניפישוק ועד ירושלים', המודיע, התוספת התורנית, ערש"ק פ' נשא, ח' בסיון תשע"ג, עמ' כ.

2 ראה להלן נספח ב.

בחתומת דבריו מציע הגרז"ר לראש הישיבה "לתקן ולהכחיש בביטחה" את כל ההשערות וכו' שנאמרו ונשנו ברבים מבלי משים בנושא זה, "ונסלח להם כי בשגגה באו להם. והגני חותם בברכת שלו' בכפילא, לעילא ולעילא, בקצירת האומר, ל"א לעומר, ישוע"ה קרוב"ה לפ"ק, פעה"ק ירושלים ת"ו. ברגשי כבוד ויקר, זעליג ראובן בענגיס, ראב"ד פעה"ק ת"ו הנ"ל".

הרב חיים צבי

ע"כ מהמאמר הנ"ל.

הצעת הרקע להנ"ל

בסוף ספר הרמב"ם, פי"א מהלכות מלכים ה"ד, נמצאים דברים אודות "ישוע הנוצרי והישמעאלי שעמד אחריו שאינם אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד". וז"ל הרמב"ם שם³:

ואם יעמוד מלך מבית דוד, הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו כפי תורה שבכתב ושבועל פה. ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות י"י הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח ונצח כל האומות שסביביו ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בודאי. ואם לא הצליח עד כה או נהרג בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו, ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים שנ' ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהן ולברר וללבן עד עת קץ כי עוד למועד. אף ישוע הנצרי שדמה שיהיה משיח ונהרג בבית דין. כבר נתנבא בו דניאל שנ' ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו. וכי יש מכשול גדול מזה. שכל הנביאים דברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן. וזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי י"י. אבל מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם כי לא דרכנו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו.

וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את י"י ביחד. שנ' כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם י"י ולעבדו שכם אחד. כיצד, כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה, אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותם ושנביאיהם ואבותיהם הטעו. ע"כ לשון הרמב"ם.

[178507] 780

במקצת דפוסי הרמב"ם לא נמצאים דברים אלו. והנה במאמר הנ"ל של הגרי"מ שלזינגר זצ"ל הוא מתייחס לקטע זה של הרמב"ם, ונעתיק מדבריו הנוגע לעניינינו (המאמר במלואו ראה להלן נספח ב):

בהמשך ויכוח סוער בין תלמידי הסמינריון לרבנים, שהתנהל על ענינים פנימיים של היהדות, הביע אחד את דעתו, כי הציונות במידתה הטובה שקירבה את הרחוקים עדיין לא מצדיקה את קיומה, אם באותו זמן מנעה מאת רבים את הדרך לתשובה שלמה. והזכיר בקשר לזה את הנצרות, שלפי דעת הרמב"ם בסוף חיבורו גם היא מעקבות המשיח, ע"י הוראתו אמונה בא-ל יחיד. ובכל זאת משנן לנו הרמב"ם, כי יוצר הנצרות בשבילנו סמל ודוגמא של פושע ישראל ממש. גם פשעי החוטאים מהווים אמצעי למטרה עליונה. וכמו שפושע זה זיכה רבים ע"י הפצתו תורת האמונה ביחוד ה' כן זיכתה הציונות אותנו בקירוב רחוקים.

הרב קפלן זצ"ל שמע ויכוח זה וקרא לחבר להאזין לתוכחתו. לראשונה הצהיר הרב הכרתו הנלהבה לאגודתיות ודרכה, שהותוותה לנו ע"י גדולינו. ואח"כ הכחיש החלטית, כאילו פשע הנוצרות זיכה אותנו במה שנזכר ברמב"ם. לא יתכן, כי עבירה תביא ברכה לעולם, כמו שאי אפשר שממעשה מצוה יצמח אחרת מוטובה. ואם הנצרות היתה לברכה לעובדי אלילים הרי אין זאת משום שיוצרה היה פושע, אלא בגלל חלקו הישראלי. לולא היה תלמידו זה של רבי יהושע בן פרחיה בז לתפקידו שהעמידה לו ההשגחה העליונה מי יודע אם לא היתה באותה שעה, כשכך התגברה הגירות (ההתייחדות) בחוגים השולטים בעולם, האמונה בה היתה כובשת את הלבבות ומקרבת את המשיח כבר אז. התרחקותו של אותו האיש מהיהדות, הביאה את הקללה היותר נוראה לעולם: את גלות אדום שנות אלפיים. ובכל זאת מכיון שישראל היה, מהניצוץ הישראלי שבער עוד בקרבו יצא קו אור לעולם כפי רמזיו של הרמב"ם.

על דברים אלו מעיר הגר"ר בנגיס זצ"ל שבדפוס הרמב"ם שראה בביקורו בלונדון ליתיה לדברים אלו, ולדעתו לא מתח"י הרמב"ם יצאו אלא המשכילים הוסיפוהו מדעת עצמם, אלו תו"ד. ניש לציין שע"פ בקשת מערכת "ישורון" העמיד הר"א סורסקי את צילום מכתב הגר"ר בנגיס לרשותנו.

בירור הנוסח האמיתי ברמב"ם

והנה, על אף גדולתו בתורה של אותו ענק הגר"ר זצ"ל שהיה בקי בכל מכמני התורה וכל רז לא אנס ליה, מ"מ מאחר והנושא חשוב מאד, מחויבים אנו לברר הדברים לאמתם.

והנה חמש מאות שנה לפני שנת תש"ד – שנת כתיבת המכתב של הגר"ר בנגיס זצ"ל, ובודאי חמש מאות שנה לפני זמן ביקורו בלונדון כשאירע המעשה הזה שראה את הדפוס הנדיר – היינו חמש מאות שנה לפני שנת תרפ"ז, לא היה בעולם ספר נדפס לא של גויים ולא של בני ישראל. הדפוס החל בספרי ישראל בשנים רכ"ט-ר"ל, ולדעתי הספר העברי הראשון שנדפס היה שו"ת הרשב"א, באותיות מרובעות, שנדפס כנראה ברומי בשנה זו בערך. בקרב אומות העולם הוחל הדפוס בשנת ר"י, כאשר המדפיס יוהן גוטנברג הדפיס את התנ"ך בגרסה הלטינית.

הדפוס הראשון של הרמב"ם, דפוס רומי הנזכר, נדפס בשנת ר"מ בערך, היינו 460 שנה לפני שנת תש"ד, שנת האיגרת הנ"ל, ו-443 שנה לפני המעשה בלונדון. ברמב"ם זה הפיסקה האמורה נמצאת בשלמות (כמעט, פרט לשם ישו, שישנו בכתבי היד ובמובאות). ואשר על כן לא יתכן שהגאון זצ"ל ראה דפוס של רמב"ם שקדם לדפוס רומי, משום שלא ידוע לנו כיום על דפוס שקדם לדפוס רומי. ידועים היום שרידים ממהדורות של רמב"ם שנדפסו בספרד ובפורטוגל, לפני שנת רנ"ב בספרד ולפני שנת רנ"ז בפורטוגל, ובין כך ובין כך אין השרידים הללו מספר שופטים.⁴

לאמיתו של דבר, הפיסקה הזו שמדובר בה, מהלכות מלכים פי"א, נמצאת בשינויים קלים לא רק בדפוס הראשון ברומי בלבד, אלא בכל הדפוסים העתיקים וגם ברוב כתבי היד של הרמב"ם.⁵ הפעם הראשונה שבה נשמטה ממהדורה של הרמב"ם הפיסקה הזו, היא המהדורה המצונזרת מאוד של ונציה שנת של"ד-של"ו (שבה נדפס לראשונה הכסף משנה, ושבאמצע הדפסתו נלב"ע מרן הכ"מ), וממנה הועתק כך בדפוסים המאוחרים, עד ימינו. גם הרמב"ן, בדרשתו תורת ה' תמימה, מצטט את דברי הרמב"ם הללו, ואינו מעיר או חולק או מקשה עליהם. כמו כן הובא לשון הקטע הזה בהרבה מן האחרונים (ראה ב'מקורות וצינונים' במהדורת הרב פרנקל) וכן אצל רבים מחכמי הדורות האחרונים, ואף שהיו שלא קבלום כפשוטם, לא הטילו צל של ספק באמיתות הנוסח, ולא עוררו עליהם.

יש לציין שהפיסקה האמורה הוחזרה ברמב"ם מהדורת הרב פרנקל שנערך ע"י ת"ח גדולים המומחים בנוסח הרמב"ם, בדפוס ובכתבי יד.⁶ אך כבר במהדורת פרדס (תשי"ח), צורף בהוספות מאמר מיוחד שמציג את נוסח פרק יא דנן על פי כל הדפוסים הקדומים ועל פי הרבה כתבי יד (צילומים מהם נדפסו שם), בעריכת הרב קלמן כהנא ז"ל, ובנוסח שם מופיע הקטע בשלמות. אני משער שבאותו בימ"ד בלונדון היה עותק ממהדורת ונציה של"ד-של"ו [368 שנה לפני תש"ד ו-351 לפני תרפ"ז, זמן ביקור הגאון הנ"ל בלונדון] שאותו ראה הגאון זצ"ל, ולא נתן דעתו לבחון אותו ואת הדפוסים שקדמו לו. יש להוסיף כי מהדורת ונציה של"ד-של"ו, היא מהדורה נפוצה ומצויה בבתי מדרש, בספריות ואצל אספנים.⁷ קשה לומר שהרב בנגיס העמיד הדפוס הישן שראה, נגד הדפוס הראשון, שכן מאי אולמא דהדפוס שראה בלונדון יותר מדפוס ראשון רומי, וגם קשה לומר שסבר שבקרב מדפיסי רומא בשנת ר"מ בערך היו

4 ראה במהדורת הצילום מדפוס נ' שאלתיאל, שהוצאתי לאור ירושלים תשל"ה, ובו הספרים מדע-זמנים; ספרים מדע אהבה בדפוס ספרדי שזמנו לא ידוע, שעותק יחיד ממנו מצוי בספריה הלאומית; אוסף השרידים מדפוס ספרד, בספר משנה תורה לרמב"ם, שרידים של דפים בלתי ידועים ממהדורות של דפוס ספרד מלפני הגירוש שנמצאו בגניזת קאהיר ובכריכות הספרים, וכן טופס יחיד בעולם מהלכות שחיטה, ע"י אלעזר הורביץ, ניו-יורק תשמ"ה.

5 הפירוט יובא להלן.

6 ראה להלן על עבודתם וכתבי היד והדפוסים עליהם הסתמכו.

7 גם באוצר הספרים של ישיבת חברון בגאולה בזמני, היה קיים דפוס זה. בדרך כלל השתדלו להצניעו מפני תמונה מצוירת שמודפסת מאחורי השער, על אף שבהדפסת מהדורה זו, טיפלו כמה מגדולי הרבנים בוונציה בשליחות מרו הב"י. מהם הרמ"ע מפאנו ומהר"ם פרוניניאלי.

‘מסכילים’ שישלחו ידם, יזייפו מדעת וישתלו קטע שלא היה ולא נברא. מסתבר שהדפוס שבו הקטע נמצא, שעליו דיבר, הוא כנראה אמשטרדם תס”ב, וכנגדו העמיד הדפוס ה’ישן נושן’ – שלדעתו הוא הנ”ל משנת של”ד-של”ו – ולא ידע על הנמצא בדפוסים הראשונים עד אז.

כאמור לעיל הרמב”ן מעתיק קטע זה בדרשתו ‘תורת ה’ תמימה’, וז”ל הרמב”ן:⁸

ואל תשתבשו באומות שאף הם נוחלי התורה, הם הקרובים לאמצע הישוב, כגון הנוצרים והישמעאלים, לפי שהעתיקו התורה ולמדוה, וכשגברה רומי על קצת הקצוות, למדו ממנה תורה ועשו חקים ומשפטים דוגמא של תורה, אבל בני אדם יושבי הקצוות הרחוקות, שלא למדו תורה ולא ראו ישראל ואת מנהגם או שלא שמעו עליהם מפני גבול שביניהם, בהמות גמורות הם, ועליהם אסר הכתוב האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי (ישעי’ סו יט), והאומות מתחלה כך אמרו, שני’ ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת. למדנו שלא היה באותו זמן אומה ולשון בעולם שיהא להם נימוסים טובים וישרים, ישובי המדינות כישראל, ופי’ משפטים כך הוא, וכל שכן החקים, שהם המצות החקוקות בעולם. ולפיכך אמר הרב ר’ משה ז”ל: כל אלו הדברים של... [צריך להשלים: ישו הנוצרי] ושל זה הישמעאלי הבא אחריו, כלם לתקן דרך למלך המשיח, כיצד שכבר נתמלא העולם כלו מדברי המשיח ומדברי התורה, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצות התורה, אלו אמרו המצות כבר היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגין לדורות, ואלו אמרו דברים נסתרים יש בהם ואינן כפשוטם, וכבר בא המשיח עליו נתנבאו, וכשיעמוד המלך המשיח יצליח וירום וינשא, מיד הם כלם חוזרין ויודעין ששקר נחלו אבותיהם ושנביאיהם ואבותיהם הטעום.

אף ר’ יהודה הלוי, בספר הכוזרי, מאמר ד, כג, כתב בדומה לרמב”ם: ‘ואלה האומות הם הצעה והקדמה למשיח המחוכה’.

סוף דבר, אפשר להעריך שאילו כתבי היד והדפוסים הראשונים היו לפני הגאון הרב בנגיס זצ”ל, לא היה שולל את הדברים שנשמטו מהרמב”ם מחמת פחד הצנזורה. מה עוד שגם גדולי האחרונים וגדולי זמננו (הובאו דבריהם להלן) מביאים דברי הרמב”ם בשלמותם.

השתלשלות הנוסח ברמב”ם

מאחר שפרקים אלו (יא ויב) צונזרו הרבה בדפוסים המאוחרים ששלטה בהם יד הצנזורה הנוצרית, שלעתים שלחו ידם ו’תיקנו’ ספרים כתובים ועקרו מתוכם מה שלא נראה להם, הכניסו לעתים המדפיסים מראש בעותקים מודפסים שינויים בנוסח הרמב”ם מפחד הצנזורה. כאמור טרח הרב קלמן כהנא ז”ל, והתקין נוסח מתוקן ומוגה של פרק יא, על פי הדפוסים הראשונים של הרמב”ם, על פי כתבי יד שנשמרו מן ספר הרמב”ם ועל פי מובאות בראשונים. נוסח זה נדפס בסוף מהדורת פרדס של הרמב”ם בשנת תשי”ח, בכלל ההוספות והנספחים שם.

8 דרשת הרמב”ן. תורת ה’ תמימה השלימה (ע”פ כתבי יד). מהדורת הרי”מ דביר. ירושלים תשס”ו. עמ’ לא.

פ"א-ה"א

הנוסח המתוקן נעשה ונדפס על פי הדפוס הראשון, רומי לפני שנת ר"מ, ועל פי הדפוס השני, שונצינו ר"ן, והשלישי, קושטא רס"ט⁹ [שלושת דפוסים אלו דומים זה לזה בנוסחאותיהם, לרבות שגיאות דפוס רבות המשותפות לשלושתם¹⁰] וכן ע"פ הדפוס הרביעי, וונציה רפ"ד, שהותקן ע"י הגאון מהר"י פיצנגטון מרבני וונציה, שהיה מגדולי הדור ההוא. דפוס זה מצטיין בהגהה על פי כתבי יד ותיקון הרבה משיבושי שלושת הדפוסים שקדמוהו, עד שממש נעשה כפנים חדשות¹¹. שתי המהדורות שלאחר מכן, וונציה, שנת ש"י (בראגאדין, בעריכת המהר"ם פאדווה) ושנת שי"א (יושטיניאן¹²), דומות לגמרי למהדורת רפ"ד, אם כי בבדיקה מדוקדקת נמצא שבכל זאת יש ביניהם שינויי נוסח, ואפשר להוכיח בכך בשינויי הנוסח שבמהדורת ר"ש פרנקל.

המהדורה שנדפסה בוונציה בשנים של"ד-של"ו, נדפסה על פי העתק שבא מצפת ועם הגהות משיבת מצרים (ככתוב על גבי שער המהדורה הזו), ולראשונה נוסף לה הפירוש כסף משנה. במהדורה זו טיפלו בהבאתה לדפוס, לפי בקשת מרן, רבני וונציה הרמ"ע מפאנו ומוהר"מ פרובינציאלי. מהדורה זו נדפסה בזמן קשה ובמקום קשה ועל כן שלטה בה יד הצנזורה הנוצרית, ובה נשמטה הפסקה כולה. אף על פי שבמהדורת אמשטרדם תס"ב, שבדרך כלל הולכת בעקבות מהדורת וונציה של"ד-של"ו, הוחזרה פסקה זו, מכל מקום כל שאר הדפוסים עד ימינו נמשכו אחר וונציה של"ד-של"ו והשמיטו הפסקה הזו¹³.

9 התברר כי זה הדפוס שבו למד מרן הבית יוסף, ועליה כתב את פירושו ה'כסף משנה'.
10 וכפי שהוכחתי במבוא למהדורת צילום של דפוס קושטא, בהוצאת מקור, ירושלים, ובמאמרי 'משהו לתולדות דפוס הרמב"ם', קרית ספר, מב, ירושלים תשכ"ז, עמ' 509-510.
11 בהקדמת רי"ל מיימון למהדורה המצולמת של רומי לפני ר"מ שיצאה בהוצאת מוסד הרב קוק בשנת תשי"ח, כתב כי מוה"ק עומד להוציא מהדורה מדעית של הרמב"ם, וכי נוסח הפנים יהא מיוסד על פי הדפוס קושטא (ואכן הופיעה מהדורה כזו מספר המדע, בשנת תשכ"ד, ונוסח הפנים בה מושתת על דפוס קושטא!). ההחלטה נתקבלה משני טעמים: (א) כי הוא הדפוס שבו למד מרן הב"י, (וב) כי הדפוס הראשון, רומי לפני ר"מ, לקוי בשיבושי דפוס רבים. הוא מנה שם ארבע עשר שיבושים חמורים מאוד במהדורת רומי.

אמנם במבוא למהדורת הצילום של דפוס קושטא כנ"ל, הראיתי שכל (!) השיבושים הללו, חוזרים בדיוק גם בדפוס השני, שונצינו ר"ן, וגם בדפוס קושטא! ולא עוד אלא שהמקרה המוזר שאירע בהלכות טומאת מת בדפוס רומי, והנוסח אותו מקום בדפוס שונצינו וקושטא, מעיד כמאה עדים על תלותם הגמורה של שני האחרונים בנוסח רומי, ראה מ"ש במאמר 'משהו לתולדות דפוס הרמב"ם', שנזכר בהערה הקודמת.
12 מהדורה זו נאסרה בשל השגת גבול של דפוס בראגאדין והמהר"ם פאדווה, ע"י פוסקי הדור, ומכללם הרמ"א, עיין שו"ת הרמ"א סימן י'. [אגב, מאחר וסכסוך זה היה בשנת שי"א, פשיטא שלא יתכן שהרמ"א נולד בשנת ש', כפי הסיפור שנפטר בשנת שלג בן לג שנה, ושאת התשובה בסכסוך זה כתב בהיותו בן י"א שנה!] מעניין מאוד שה'הגהות' משיבת מצרים, שהן כנראה משיבת ר' בצלאל אשכנזי ולתלמידו הארזי"ל, רשומות דווקא על טפסים מדפוס וונציה אלו (פרט לשמועה על קיום עותק מדפוס קושטא עם הגהות כנ"ל, ראה מאמרי שצוין להלן בסוף ההערה), וראה מה שכתבתי בזה, במבוא למהדורת הצילום של כ"י אוקספורד מהספרים מדע ואהבה, כתב היד שהרמב"ם חתם עליו בכי"ק לאחר שהוגה מספרו, הוצאת מכון אופק, ירושלים-קליבלנד תשנ"ז, עמ' 29 הערה 76.

13 כשחיבר מרן הר"י קארו את חיבורו כסף משנה על הרמב"ם, העתיק (ולעתים עזרו בכך תלמידים, ובאיזהו

1104547

1234567 7777777

הר"ק כהנא השתמש בהכנת הנוסח שהתקין גם בכתבי יד אחרים¹⁴ (אם כי גם מהם יש שנפגעו ע"י הצנזורה, ובעותק אחד של ונציה ש"י בראגאדין שהיה בידו מחק הצנזור מתוך הספר לאחר הדפסה, מ"מ ברובם הגדול הפסקה נמצאת), וכן על פי נוסח הבאת פסקה זו ע"י הרמב"ן בדרשתו 'תורת ה' תמימה'.

במהדורת ר' שבתי פרנקל ז"ל, קבעו פסקה זו בפנים ע"פ הדפוסים הראשונים כנ"ל ועל פי כמעט מרבית כתבי היד שהשתמשו בהם, ועל פי ההבאה ברמב"ן, וציינו לאחרונים שהביאו את דברי הרמב"ם.

כן הובא בדברי הרמב"ם האלו כך, ע"י גדולי האחרונים: ישועות משיחו (ר"י אברבנאל)
העיון הראשון פ"א (מה א); כבוד אלהים (רבי אברהם הלוי בן מיגאש) מאמר ג פ"ג (קכח א).
ספר שמוש לר"י עמדין עמ' כה ע"א, וז"ל: וכ"כ הר"מ באגרת תימן ז"ל "ואחריו לזמן ארוך
עמדה דת מיוחסת אליו שלא היתה כוונתו עליה ולא עלתה כמו כן במחשבתו". והוא מ"ש
הוא ז"ל ג"כ בפיי"א מה"מ, שלא בא אלא ליישר הדרך למלך המשיח, וכן נעתקה פסקה זו
כולה בספר יד הקטנה נר' דובעריש ב"ר יעקב גוטליב שער יא פ"י אות יב (צו ב); ובשו"ת
מהר"צ חיות בהקדמה.

גם גדולי החכמים בדורו של הגר"ר בנגיס ובדורנו, כגון הגרי"ז מבריסק¹⁵, האדמו"ר מקלויזנבורג¹⁶, ר' יצחק הוטנר¹⁷, הרא"י בלוך¹⁸, מביאים הדברים ולא פקפקו באמיתותם¹⁹.

10/10/2019

מקומן נשאר רושם מכך), את אותם הקטעים מספרו הקודם בית יוסף, שבהם עסק ופירש הלכות ברמב"ם, ושללבם לתוך ה'כסף משנה'. מכאן היה לפלא שלעתים נוסח הרמב"ם שבבית יוסף מתוקן יותר מאשר בכסף משנה. פתרון העניין נראה שהוא משום שמרן בהקדמתו לבית יוסף כתב, שבתחילה חשב לערוך את ספרו ההלכתי המקיף על הרמב"ם, להיותו הפוסק הגדול ביותר. אך, מכמה טעמים החליט לחבר את ספרו לספר הטורים, שמובאים בו דעות שונות בכל הלכה ולא רק דעה אחת כמו ברמב"ם. ונראה שלא הייתה זו רק מחשבה בעלמא, אלא שכל הנראה אכן החל מרן לחבר את חיבורו הגדול על הרמב"ם, ואח"כ בשלב מסוים בעבודתו הסב את החיבור להיות מסביב לטורים. לפיכך, מסתבר שיש קטעים בכסף משנה שתואמים את מצבם בראשית החיבור, ועברו כך מן החיבור הראשוני על הרמב"ם ישר לכסף משנה, ונותרו כבנוסח הראשון, בעוד שבאותם מקומות, הנוסח בבית יוסף מתוקן יותר, לאור דפוסי ונציה שראה מרן לאחר זמן התחלת חיבורו הראשון. וראה מה שכתבתי בעניין זה, במבוא למהדורת הצילום של כ"י אוקספורד 577, עמ' 29, הערה 76.

14 כ"י אוקספורד 568, כ"י אוקספורד 591, כ"י אוקספורד 610, כ"י תימני שהיה ברשות הר"י קאפח, וכ"י תימני שבספריה הלאומית בירושלים, כ"י שטוקהולם, כ"י רנ"ג קורוניל.

15 מובא בס' 'שערי תורה', קובץ חידו"ת לזכרו, מהדורת תש"ן, עמ' קנט, קס. הובא גם בספר רבותינו לרא"י וולף, עמ' קסד, וכן בליקוטים שבסוף עקבתא דמשיחא לר"א ווסרמן, אות לב, עמ' עג. וראה להלן בנספח ג.

16 שו"ת דברי יציב, ח"א, או"ח, סימן קט.

17 במאמרי פסח ובמאמרי סוכות, רשימות לב, ראה ס' הזכרון לזכרו, עמ' פג.

18 שיעורי דעת, תשס"א, עמ' צט.

19 אף האדמו"ר מליובוויץ' הביאם פעמים רבות, ראה אגרות קדש, יח, תשי"ט, אגרת ו'תתט"ז, עמ' שלא,

ובעוד מקומות [אם כי ניכר שדעתו אינה נוחה מהם (ותולה בכך מה שנשכחו הדברים בהרבה דורות, וכנראה מחמת הצנזורה)].

לצד שני לא מצאנו מי שערער על ייחוס הדברים לרמב"ם, פרט לכותב אחד ב'אוצר החיים'²⁰, אך דבריו מבולבלים ואין לו ידיעה מספיקה בדפוסי הרמב"ם ובנוסחאותיהם;

ואלו דבריו והנני להעיר על מה שהביא המחבר בספרו זה, בעמוד 202 כי בכוזרי ^{הערות} 23⁴ וברמב"ם הלכות מלכים פרק י"א בסופו כתוב. שאותו איש בא לעולם לעורר הרעיון המשיחי ולישר הדרך להמשיח דעתיד — חפשתי בכל המקומות ולא מצאתי. ^{הערה 1234567} וראה בספרו של א' דיינרד "היער באין דב" בעמוד 190 שכתב: שמעתי איזה אנשים אשר ראו או שמעו, כי ברמב"ם פרק י"ב הלכות מלכים נמצאות איזה מלות אדות הנוצרי, באמרו "כי אותו האיש בא ליישר דרך למלך המשיח". ואמנם כן הוא בדפוסי ויניציא, אבל האטת הוא! כי הוא זיוף הצענזורי, יען ברמב"ם הנדפס קודם בקאנסמאנטינאפאל בשנת רס"ט. אשר שם לא ידעו שבט הצענזאר הנוצרי, כתוב מפורש לאמר: "ואתו הישמעאלי שבא ליישר דרך למלך המשיח"²¹. ר"ל מחמד אשר פרסם את האמונה באחדות הבורא. וכל ההמון הגדול מאמיני מחמד כולם מאמינים באחדות הבורא בלי שתוף כנוצרים וכו'...

כפי מה שראינו מכל המובא לעיל, ברור שאלו דברים בטלים.²²

הערות

* * *

הערות

- 20 ר' דוד פרידמן, אוצר החיים, בעריכת הרח"י עהרענרייך, ספר שביעי, תרצ"א, עמ' 156.
- 21 בדפוס קושטא נדפס כך: 'וכל הדברים אלו (רווח של 4 סימני דפוס) ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אין אלא ליישר דרך למלך המשיח'. ואין ספק כי נחסרו בכוונה כמה אותיות. בוודאי נהגו כמו שראו בדפוס רומי קודם ר"מ, ואף שם הנוסח כך ובחסרון של 8 אותיות, ובלי ספק או שהמדפיסים נמנעו מלהדפיס המלים ישו הנוצרי, והשאירו המקום חלק, או כפי שנזכרנו, יתכן שנמחקו אותיות אלו בידי הצנזור בעותק מודפס לאחר ההדפסה. ועיין מה שכתבנו בקרית ספר, מב, ירושלים תשכ"ז, עמ' 509-510, על התופעה המוזרה, שבמהדורות הצילום של מוסד הרב קוק מן דפוס רומי, ירושלים תשט"ו, השלים גרפיקאי אותיות ומלים שהיו חסרים בעותק שממנו צולמה המהדורה! והמוזר עוד יותר, שמקומות שהיו חסרים בעותק שהשתמשו בו, והושלמו כאמור בידי גרפיקאי, התברר שיש עותקים אחרים שבהם המלים מצויות ללא שנמחקו!
- 22 הנני מודה להרב אברהם צבי אייזיקוביץ מניו-יורק על הערותיו המאירות.